

Marija Turk
Filozofski fakultet, Rijeka

Prilog proučavanju čakavske frazeologije (na građi iz krčkih govora)

U ovome se prilogu na temelju primjera iz krčke čakavštine analiziraju frazemi s gledišta strukture i njihova varijantnost u izrazu uvjetovana fonološkim, morfološkim, sintaktičkim, tvorbenim i leksičkim značajkama tipa mjesnih govora. Upućuje se na frazeološku polisemiju, homonimiju, sinonimiju i antonimiju. S gledišta izraza i sadržaja utvrđuju se alijetne, alteritetne i arealne značajke frazema te uključenost frazema u širu jezičnu konvergenciju.

Čakavsko je narječje u cjelini i u pojedinim dijalektima i mjesnim govorima obuhvaćeno jezičnim istraživanjima i predstavljeno u dijalektološkoj literaturi u ukupnosti svojih značajki i na pojedinim razinama: fonološkoj, morfološkoj, tvorbenoj, sintaktičkoj i leksičkoj. U lingvističkim je opisima najmanje zastupljena frazeološka razina. Razlog je toj činjenici u tome što je zanimanje za frazeologiju općenito pojačano tek posljednjih desetljeća. Frazemi¹ se istražuju sa stajališta njihove strukture² i značenja³, podrijetla⁴ i uporabe u nekom razdoblju ili u nekih autora,⁵ te s kontrastivnog stajališta.⁶ U dijalektologiji je, međutim, zanimanje za frazeološke teme još uvijek oskudno.⁷

- 1 Frazem se određuje kao sveza riječi koja se kao cjelina reproducira u govornome aktu, pri čemu je bar jedna sastavnica desemantizirana pa semantička monolitnost ne proizlazi iz ukupnosti značenja pojedinih sastavnica.
- 2 Usp. A. Menac (1970: 1-4); Ž. Fink (1992/93: 91-102); Z. Vučetić (1992/93: 539-550).
- 3 Usp. A. Menac (1979: 185-91).
- 4 Usp. A. Menac (1970: 9-18); J. Jernej (1992-93: 191-198); M. Turk (1994: 37-47).
- 5 Usp. Menac-Moguš (1989: 192-201); A. Menac (1991: 101-107); A. Menac (1992: 261-269); M. Moguš (1992: 157-161); Lj. Kolenić (1991: 151-164); Lj. Kolenić (1992/93: 215-220); J. Matešić (1996: 173-180).
- 6 Antica Menac objavila je 1980. godine *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* u dva dijela, a Josip Matešić *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik* 1989. godine. U Zavodu za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu pri projektu »Istraživanje hrvatske frazeologije« pokrenuta je leksikografska serija »Mali frazeološki rječnici«.
- 7 Na kajkavsko se narječje odnosi članak J. Maresić (1994: 95-98); Zečević-Vajs (1994: 175-183). Ovaj se rad samo djelomice odnosi na dijalekatsku tematiku jer je riječ o kajkavskome knji-

Ovim se člankom želi dati prilog proučavanju čakavske frazeologije. Primjeri su frazema iz krčkih čakavskih govora, koji se analiziraju s gledišta strukture i njezine varijantnosti, s osobitim obzirom na inačice uvjetovane fonološkim i morfološkim značajkama tipa mjesnoga govora te prema semantičkim kriterijima. Korpus se analiziranih frazema stavlja u kontekst pripadnosti čakavskome narječju i hrvatskome jeziku kao sustavu i kao standardu, a upućuje se i na širu mediteransku i srednjoeuropsku jezičnu konvergenciju u frazeologiji.

Struktura frazema

Frazemi se s obzirom na strukturu mogu svrstati u tri tipa: fonetsku riječ, frazemsku sintagmu i frazemsku rečenicu.⁸

1. Fonetska riječ

Fonetska riječ predstavlja svezu jedne samostalne riječi s proklitikom ili enklitikom.⁹ Najčešće je to veza prijedloga i imenice, rjeđe neke druge deklinabilne riječi: *bez potrebe, ča ćeš, med nami, mило mi je, od dešpeta, od užance, po duši, po užanci, priko mere, spod časti, spod ruke, va motu, za dešpet, za krepāt, za skužu* i sl.

2. Frazemske sintagme

Frazemske sintagme predstavljaju svezu dviju ili više samostalnih riječi uz pomoćne riječi ili bez njih. U takvim se skupovima mogu ostvariti različite sintaktičke veze zavisnoga ili nezavisnoga tipa. Frazemske se sintagme prema glavnoj sastavnici u **zavisnoj vezi** mogu podijeliti u više vrsta.

2.1. Glagolski frazemi

Glagolski frazemi predstavljaju svezu glagola s drugim vrstama riječi:

- sveza prijelaznoga glagola i imenice u akuzativu; imenica može imati uza se dopunu: *ćapivat vodu u rešeto, dat dušu vragu, dat nikomu nogu vrit, delat fintu, delat proverbiji, držat tri kantuni od kuće, hitat oko, hitat popel u oči, imit fini nos, imit oči veći od štumiga, iskat dlaku va jaju, napunit gaće, obisit nos, polivat hladni pot, poslat uši po selu, šaldat bok, začepit nikomu usta, zamutit kašu, ne imit sve vide na mestu;*

ževnom jeziku kao nadgradnji, a ne o kajkavskome kao organskom sustavu. Na čakavsku se frazeologiju odnosi rad S. Bogović (1996: 341–362) te A. Menac A. i M. Menac–Mihalić (1998: 303–312).

8 Usp. A. Menac (1978: 219–225).

9 Neki frazeolozi ne priznaju fonetskoj riječi status frazema, smatrajući da se samo veze od najmanje dviju samostalnih riječi mogu ubrojiti u frazeme. A. Menac drži da takvo mišljenje »nije uvjerljivo argumentirano«. Usp. A. Menac (1978: 221).

- sveza glagola i imenice u kosom padežu; imenica može imati uza se dopunu: *ganat zidu, jimit dela, poč Bogu na račun, ne vajat ni črnoga boba*.
- sveza glagola i prijedložnoga izraza: *bit na svoj mod, bit z jenu nogu va grobu, držat nikoga za bulina, hodit nikomu za petami, hodit od ruke, hodit po sudu, kadit nikomu do neba, križat se z livu ruku, mirit nikoga od glave do pete, obavit z jenin tiron, obritvat nikoga na suho, pasat nikomu nič priko nosa, poč na ruku, poč s truhon za kruhon, poč u krpe, poč u tuji svit, potezat nikoga za nos, prit na svit, pustit nikoga na cidilo, reć u oči, ujist za srce, utopit nikoga u žlicu vode;*
- sveza glagola i priloga: *hitit nazad, delat nikomu milo, gjedat fišo, pasat lišo, poč onamo gori;*
- sveza glagola i drugih vrsta riječi i prijedložnih izraza s drugim vrstama riječi: *bit prazan spod boka, bit na svoju, delat svoje, delat po svoju, hodit od nemila do nedraga, obritvat nikoga na suho, vonjat po još, zlivat od šupoga va prazno* i sl.

2.2. Pridjevski frazemi

To je sveza pridjeva i koje atributivne riječi s imenicom. Većina je tih struktura sklonjiva, a neke su ograničene samo na jedan oblik, i to u načelu na prijedložne sveze: *falsa munida* ('dvolična osoba'), *križni put, na lahku ruku, od petnih žil, peto kolo* ('nevažna osoba'), *pod kapu nebesku, pod spovidno ime* ('povjerljivo, tajno'), *prst Božji, retki petki, verjino uje* ('tašta osoba').

2.3. Imenički frazemi

Imenički frazemi predstavljaju svezu imenice i imenice u kosom padežu ili prijedložnoj svezi. U tim su frazemima moguće dopune jedne ili druge imenice s atributivnom riječju: *barka bez timuna* ('nepouzdana, hirovita osoba'), *dva pednja čovika, čovik od besede, korica kruha, vrića bez dna*.

2.4. Poredbeni frazemi¹⁰

Poredbeni su frazemi u strukturnom smislu identični poredbama koje se sastoje od *comparanduma, comparatuma* i *tertiuma comparationis*. Struktura im je dakle: A + poredbena riječ + B. Sintaktička sličnost često rezultira zabunama pa se svim poredbama pridaje status poredbenog frazema ili se poredbeni frazemi proglašuju poredbama. Jasno je dakle da sintaktički kriterij nije mjerodavan za razlučivanje poredbenog frazema od poredbne. Za njihovo je razgraničenje nužna intervencija semantike, tj. utvrđivanje zajedničkog sema između *comparanduma* i *tertiuma comparationis*. Poredbom se uspoređuje manje poznato s poznatim, a poredbeni frazem najčešće intenzivira značenje glavne sastavnice, tj. one koja se nalazi ispred poredbene riječi. Poredbne pripadaju slobodnim vezama i stvaraju se u govornome lancu, a frazemi se reproduciraju u relativno neizmijenjenom obliku. Prema glavnoj riječi poredbeni se frazemi mogu podijeliti u više podtipova.

10 Poredbeni se frazemi u ovome prilogu tumače i razvrstavaju u skladu s metodologijom iznijetom u članku J. Matešića (1978: 211–217).

2.4.1. Glagolski tip

- glagol + komparativ + prijedložni izraz: *potezat jače od kalamite, letit brže od strele;*
- glagol + poredbena riječ + imenica i prijedložni izraz: *bižat kako/koti vrag od tamjana, delat kako/koti dolnje žrno, gjedat kako sveti Onton u prašćići, past kako/koti snop, znat kako/koti Očenaš, živit kako pas i mačka;*
- glagol + poredbena riječ + prijedložni izraz: *hodit kako/koti po loju;*
- glagol + poredbena riječ + pridjev: *uč kako oparen.*

2.4.2. Pridjevski tip

dobar kako/koti kruh, len kako/koti dolnje žrno, mlada koti kapja, mokat kako repac, vridan kako/koti mрав, zdrav kako/koti dren, žukak kako/koti pelin, žut kako/koti cekin itd.

Poredba se izriče i komparativom pridjeva: *brži od strele, gori od vrga, tvrji od bata* itd.

2.4.3. Imenički tip (imenica + poredbena riječ + imenica): *jezik kako/koti krava rep, obraz kako/koti poplat.*

2.4.4. Priložni tip: *čisto kako u crikvu/koti crikvi, škuro kako u rog/koti va rogu.*

2.4.5. Nulti tip: *kako/koti gluhomu Dobro jutro, kako/koti lanjski snig.*

Frazemi sa sastavnicama u **nezavisnoj vezi**: *kost i koža, mašit i otpivat, ni arti ni parti, ni frigan ni kuhan, ni kope ni špade, ni pet ni šest, ni za glavu ni za rep, od glave do pete, od Iruda do Pilata, od nemila do nedraga, pjunut i polizat, pol tića pol miša, Sodoma i Gomora, tuga i nevoja* itd.

3. Frazemske rečenice

Frazemi sa strukturom rečenice mogu se rabiti samostalno ili nesamostalno. Nesamostalne se strukture mogu proširiti novim rečeničnim dijelovima ili se preko kolokata uklapaju u drugu rečenicu kao njezin dio.

3.1. **Samostalne frazemske rečenice** s obzirom na sintaktički ustroj i ulogu mogu se podijeliti na:

3.1.1. proste rečenice:

Duša mu/noj je va grlu. Finili su Mare bali. Još mu/noj mliko cidi z ust. Još mu/noj plena visi. Još samo guštenu ni važgala. Kasno je poč zapodne na mašu. Ne da mu vrag mira. Ne vaja ni pipu vode. Ni bogzna ča. Ni more mu ni dosta slano. Niki pas će krepāt. Od tuda vetar puše. Potrošila bi sv. Ane dotu. Prit će vrag po svoje. Prit će vranac na klanac. Seno je pojilo konja. Tribi je čut oba zvona. Vrag ne spi.

3.1.2. *nezavisnosložene rečenice*: *Beseda z ust, kamik z ruk. Poć kasun, prit bavul.*

3.1.3. *zavisnosložene rečenice*: *Ki je u delet, ta je i u šušpet. Ne marita da se va njega (nju) postol otare. Ne vaja kuliko je črno spod nohta.*

3.2. **Nesamostalna frazemska rečenica** uklapa se preko kolokata u drugu rečenicu kao njezin dio: *'držat se/hodit' kako da je metlu pogutnula. [Ne znat] kuliko je od ust do nosa.*

Frazemske inačice

Jedni se frazemi rabe samo u jednome obliku, a drugi se javljaju u fonološki, morfološki, sintaktički i leksički uvjetovanim inačicama.

1. **Fonološke inačice** pokazuju fonološke značajke pojedinih mjesnih govora¹¹ i međusobno se razlikuju u specifičnoj realizaciji neke fonološke jedinice.

1.1. /ð/ > /a/, /o/, /e/¹²:

Ni bogzna ča/čo/če. Niki pas/pos/pes će krepat. Ne more se s kože van/von/ ven; na lahku/lohku/lehku ruku, dobar kako kruh//dobor/dober koti kruh.

1.2. Samoglasničko /ɾ/¹³: *ne vajat ni černoga/črnoga/carnoga boba, poč s trbuhon/terbuhon/tarbuchon za kruhon, len kako dolnje žrno/koti dolnje žerno, ujist za srce/serce/sarce, ne vidit prst/perst/parst/prest¹⁴.*

1.3. Samoglasničko /ɹ/¹⁵: *hodit kako puž//hodit koti plž/pelž/pež/pož, dugi/dlgi/delgi/dalgi/degi/dogi prsti/persti/parsti; žut kako cekin /žlt/želt/žet/žot koti cekin.*

- 11 Poznata je činjenica da je krčki čakavski areal vrlo šarolik. Usp. A. Sujoldžić (1992–1993: 431–449). Mjesni se govori mogu svrstati u tri skupine koje unutar sebe prema nekim zajedničkim obilježjima objedinjavaju više konkretnih, po pojedinostima različitih mjesnih govora. To su **starinački** (omišaljski, dobrinjski i vrbnički govorni tip), **starinački inovativni govori** (Punat i Baška sa susjednim naseljima) i **doseljenički govori** (zapadni dio otoka: od Njivica, preko Sv. Vida, svih naselja okupljenih pod imenom Dubašnica i svih naselja pučki zvanih Šotovento, do zaleda grada Krka). Starinačke govore karakteriziraju arhaična jezična obilježja, doseljeničke novije jezične značajke, a starinačke inovativne supostojanje starijih i novijih jezičnih obilježja. Usp. M. Turk (1996: 109–126).
- 12 Kontinuante starohrvatskoga poluglasa nisu u krčkoj čakavštini jedinstvene. U starinačkim je govorima odraz starohrvatskoga poluglasa u izvorno kratkim slogovima disperzivan. Uz neka se odstupanja reflektira samoglasnikom /e/ (omišaljski i vrbnički tip) ili samoglasnikom /o/ (dobrinjski tip). Kratki se /e/ ili /o/ duži pred sonantom u zatvorenom slogu ili ispred suglasničke skupine u kojoj je sonant prvi član. U doseljeničkim i starinačkim inovativnim govorima starohrvatski poluglas ima odraz u samoglasniku /a/.
- 13 Odraz je samoglasničkog /ɾ/ na krčkom arealu višestruk: s popratnim vokalom /e/ (omišaljski i vrbnički govorni tip), s popratnim vokalom /a/ ili s popratnim poluglasom (bašćanski tip) i bez popratnoga vokala (starinački dobrinjski i doseljenički govori). Prva tri refleksa, u kojima se ispred slogotvornoga /ɾ/ razvio predmetnuti vokal ili poluglas, svojstvena su samo čakavskom podsustavu hrvatskoga jezika i pripadaju u pojave jake vokalnosti svojstvene čakavskom narječju u cjelini. Usp. M. Moguš (1977: 99–104).
- 14 U Omišlju *prest* metatezom od *perst*.
- 15 Odraz je starohrvatskoga samoglasničkoga /ɹ/ u krčkim mjesnim govorima jedna od posebnosti i nosilac visokog stupnja razlikovnosti spram ostalih čakavskih i uopće hrvatskih govora. Njegove kontinuate pokazuju veliku disperziju unutar pojedinih mjesnih govora. Mogući su sljedeći odrazi: /ɹ/ (u mjesnom govoru Garice dosljedno u svim pozicijama, a u rudimentima u mjesnim govorima Jurandvora, Stare Baške i Punta), /el/ (u mjesnom govoru Vrbnika), /al/ (u

- 1.4. Zamjena /e/ iza /j/ s /a/ i metateza: *imit na zajiku/jimit na jezik, seno je pojalo/pojilo konja*.
- 1.5. Alternacije fonema /l'/ (lj) i fonema /j/:¹⁶ *zamastit nikomu na žuj/žulj/žulj, gjedat/gljedat kako sv. Onton u prašćići, mlada kao kaplja/koti kapja*.
- 1.6. Dočetno slogovno –l¹⁷: *Kad je Bog hode/hodil po svitu*.
- 1.7. Protetski suglasnik –j¹⁸: *imit/jimit oči veći od štumiga, imit/jimit fugu*.
- 1.8. Cakavizam¹⁹: *Ni bogzna ča/Ni bogzna ca, zamastit nikomu na žulj/žamaštit nikomu na žulj*.
- 1.9. Disimilacija: *komu se lebra/rebra vide, živo slebro*.

2. **Morfološke inačice** očituju se u gramatičkim oblicima uvjetovanim:

2.1. tipom mjesnoga govora²⁰: *kupit mašku va vrići/kupit mačku u vriću, imit bakuli va glavi/jimit bakuli u glavu;*

2.2. alternacijom gramatičkih kategorija:

- promjene u gramatičkome broju: *hodit po sudu/po sudih, prit prazne ruke/praznih ruk;*
- promjene u gramatičkome rodu: *mokar/mokra kako miš;*
- promjene u konjugaciji: *masno plaćan/plaćaju/su platili, seno je pojilo konja/seno će pojist konja*.

3. **Tvorbene inačice**: *imit jezik/jezičninu kako krava rep, lipa kako pupa/pupica*.

4. **Sintaktičke inačice** proizlaze iz uporabe različitih padežno–prijedložnih sveza: *bit gluh na/za ča, imit koga na pik/imit pik na koga, pasat sito i rešeto/kroz sito i rešeto*.

mjesnom govoru Baške), /e/ (mjesni govor Omišlja), /o/ (dosljedno i u svim pozicijama u dobrinjskome tipu), /u/ (u doseljeničkom tipu dosljedno, a u starinačkim govorima sve više potiskuje spomenute ostvaraje.)

- 16 Starinačke govore karakterizira izostanak fonema /l'/ (lj), a u doseljeničkim i starinačkim inovativnim govorima ti fonemi alterniraju od jednog do drugog mjesnog govora.
- 17 U doseljeničkim i starinačkim inovativnim govorima postoji finalno –l u imenicama i pridjevima te u glagolskom pridjevu radnom, a u starinačkim samo u imenicama i pridjevima, u starinačkom vrbničkoga tipa također.
- 18 Protetsko se j– pojavljuje na početku leksema koji počinju samoglasnikom i, i to u doseljeničkim i starinačkim inovativnim govorima.
- 19 Cakavizam se može manifestirati na dva načina: kao klasični cakavizam u kojem se palatali /č/, /ž/ i /š/ supstituiraju dentalima /c/, /z/ i /s/, te kao cakavizam drugoga tipa u kojem su fonemi /c/ i /č/ predstavljeni fonemom /c/, fonemi /s/ i /š/ palataliziranim fonemom /ś/, te fonemi /z/ i /ž/ palataliziranim fonemom /ž/. Karakteristika je bašćanskoga govora drugi tip cakavizma.
- 20 Gramatički oblici imenica određeni su uporabom prijedloga. Prijedlog **va**, karakterističan za starinačke i starinačke inovativne govore, otvara mjesto akuzativu i lokativu, a prijedlog **u**, karakterističan za doseljeničke govore, otvara mjesto jedino akuzativu.

5. Leksičke inačice

Frazemske inačice mogu nastati različitim tipovima leksičkih zamjena.

5.1. Frazemi u kojima se izmjenjuju sinonimi: *ćapat/dobit trisku/ćepu, len/trišćen kako dolnje žrno, polivat hladni/studeni pot, zubat/stlić na mrtvo ime.*

5.2. Frazemi u kojima se izmjenjuju leksemi nesinonimskoga niza:

5.2.1. frazemi sa sastavnicama koje ulaze u semantičko polje ili asocijativni niz: *dat mot/sinjal, hodit nikomu na jetra/živci, poč na bevandu/mufu/pićot/ocat* ('izgubiti moć rasuđivanja'), *prit će Bog/vrag po svoje, prodat/prodavat rog za sviću, dat/davat dobru ruku, potegnut/potezat nikoga za nos, pasat/pasivat sito i rešeto, utopit nikoga va žlici/žmuju vode, znet kapu/klobuk;*

5.2.2. frazemi u kojima sastavnice ne ulaze u isto semantičko polje ili asocijativni niz: *spat tvrdo/kako zaklan, zafrkavat nikoga u zdrav/mali mozak.*

5.3. Frazemi s leksičko–kvantitativnim variranjem: *celi <Božji> dan, kantat <vavik> istu notu, klast <obe> noge u jenu škornju, nosit <svoj> križ, polivat <hladni/studeni> pot, savijat nikoga kolo <svoga> prsta, stavit na <veliki> zvon.*

U fonološki, morfološki, tvorbeno, sintaktički i leksičkosinonimski uvjetovanim inačicama nije narušena jedinstvenost frazema: ne mijenja se osnovni sastav, slika i opće značenje. Kod leksičkih inačica sa zamjenjivom nesinonimskom sastavnicom koja ulazi u asocijativni niz slika je djelomice izmijenjena, ali pomak ne utječe na promjenu frazeološkoga značenja. U frazemima u kojima sastavnice ne pripadaju istome semantičkom polju slika se više ili manje mijenja, a stupanj promjene ovisi o tome varira li sastavnica koja je važnija ili manje važna u oblikovanju frazeološkoga značenja. Iako leksemi koji nisu sinonimi utječu na mijenjanje slikovne podloge frazema, oni ne utječu na promjenu značenja. Stoga i frazemi toga tipa pripadaju frazemskim inačicama, a ne posebnim frazemima.²¹

Semantički odnosi u frazemima

S gledišta značenja frazemi kao i pojedinačni leksemi pokazuju različite semantičke odnose: polisemiju, homonimiju, sinonimiju i antonimiju. Zbog složene strukture i slikovita značenja semantički su odnosi na razini frazema složeniji od semantičkih odnosa na razini leksema.

1. Frazeološka polisemija

Višeznačni frazemi čija su pojedinačna značenja povezana i podudarna bar u jednom semu ulaze u red frazeološke polisemije:

21 Usp. Ž. Fink (1993: 65–70).

barka bez timuna: 1. osoba koja se ne pridržava ustaljenih pravila ponašanja 2. nestabilna, hirovita osoba; *dat z ust bokun*: 1. odvojiti posljednji dio nečega 2. odvojiti najdraži dio nečega; *zabadat nos*: 1. miješati se u tuđe poslove 2. biti znatiželjan; *zamastit* nikomu *na žuj*: 1. povrijediti nekoga 2. dirnuti u osjetljivo mjesto.

2. Frazeološka homonimija

S obzirom na semantičku narav frazema, tj. desemantizaciju svih ili dijela sastavnica što ima za posljedicu monolitnost značenja, homonimija se u frazeologiji ne očekuje. Kao i na razini pojedinačnih leksema raspadom polisemije mogu nastati homonimski frazemi.²² U takvih je frazema labava granica između polisemije i homonimije. U frazemske se homonime ubrajaju primjeri u kojima značenja više nisu bliska ili je prvotna povezanost izgubila transparentnost:

bižat kako vrug od tamjana: 1. izbjegavati susret 2. ne podnositi koga; *bubat z glavu u zid*: 1. silom htjeti nešto postići 2. kajati se za neku nepromišljenost; *ćapat krila*: 1. ohrabriti se 2. uzoholiti se; *gjedat kako sv. Onton u prašćići*: 1. diviti se nečemu 2. biti blag; *hodit kao prasac na korito*: 1. gurati se 2. biti drzak; *hodit po jajih*: 1. pažljivo se kretati 2. pažljivo se odnositi prema nekome; *imit bakuli va glavi*: 1. zamišljati nemoguće 2. biti hirovit; *Kad je Bog hodil po svitu*: 1. nekada, pradavno 2. kad je na Zemlji bilo dobro; *kita presičena*: 1. osoba bez životne snage 2. osoba bez igdje ikoga; *napasat oči*: 1. diviti se nečijoj ljepoti 2. biti znatiželjan 3. radovati se tuđem zlu; *ne vidit prst sprid oka*: 1. gusti mrak 2. biti zaglupljen; *obritvat nikoga na suho*: 1. iskoristiti nekoga 2. oštro napasti; *od petnih žil*: 1. svom snagom 2. teško, mučno; *past kako/koti snop*: 1. pasti nespretno 2. onesvijestiti se; *zlivat od šupjega u prazno*: 1. baviti se uzaludnim poslom 2. voditi isprazne razgovore; *znat nič kako/koti Očenaš*: 1. znati nešto izvrsno 2. govoriti napamet itd.

3. Frazeološka sinonimija

Na frazeološkome su i na leksičkom planu isti aspekti sinonimije. S obzirom na složeniju strukturu frazema i obično bogatiji raspon stilističkih značenja u frazemu je opća slika još složenija. Frazemski sinonimi imaju različit sastav elemenata i različitu osnovnu sliku, a jednako ili blisko značenje.²³

Sljedeći primjeri pokazuju različite tipove sinonimije. Semantičku podudarnost imaju primjerice frazemi u značenju 'obznaniti': *klast/stavit na veliki/veli zvon* i *klast/stavit na vile*.

Sinonimija je rijetko apsolutna. Kako na leksičkoj tako i na frazeološkoj razini postoje stilistička i značajska raslojavanja. Stilistički se primjerice rasloja-

22 O odnosu polisemije i homonimije na razini leksema vidi B. Tafra (1996: 381–393).

23 O frazeološkoj sinonimiji vidi A. Menac (1979: 185–191).

vaju frazemi sa značenjem 'nezrelost, nedoraslost': niki *još mora čuda palente pojist*, nikomu *još mliko cidi z ust*, nikomu *još plena visi*. Stilistički je neutralan prvi frazem toga sinonimskog niza, a ostala dva imaju ironičan prizvuk.

Sinonimski se frazemi mogu razlikovati i na planu proširene semantike. Tako frazemi sa značenjem 'nezasitnost': nikomu *ni ni more dosta slano* i *ni noj dosta ni sv*. *Ane dota* osim što se razlikuju u tome što se prvi može odnositi na oba spola, a drugi samo na ženski, ovaj drugi uključuje još i dodatno značenje 'rastrušnost', dok frazem *jimit oči veći od štumiga* koji ulazi u okvir općega značenja 'nezasitnosti' upućuje samo na nezasitnost u jelu i piću.

Na paradigmatskom će planu frazemi istog formalnog ustroja imati podjednake mogućnosti funkcioniranja i uključivanja u kontekst. Frazemi različitih ustroja imaju manju mogućnost međusobne zamjene i sinonimske kolokacije.

4. Frazeološka antonimija

Ne ulazeći na ovome mjestu u sve oblike antonimijskih odnosa (binarnosti, komplementarnosti, inverzije i koinverzije), antonimski se frazemi mogu podijeliti u dva tipa:

4.1. frazemi u kojima je jedan element antonim elementu drugoga frazema: **dat** *dobru ruku* i **dobit** *dobru ruku* ('dati, odnosno, dobiti dar') **dat** *rogi* i **dobit** *rogi* ('ne dati odnosno ne dobiti išta').

4.2. frazemi potpuno različitih izraza: frazem *ne znat kuliko je od ust do nosa* odnosi se na glupa čovjeka, a njegov antonim *velika/vela glava* na mudra čovjeka, frazem *[hodit] kako da je metlu pogutnula* znači 'držati se kruto i ukočeno', a antonim *[hodit] kako da ima črvi* znači 'žustro hodati'.

Frazemi i jezična konvergencija

Fonološke i morfološke značajke potvrđuju pripadnost prikazanih frazema čakavštini općenito, a pojedine značajke pripadnost jednom od triju tipova krčkih čakavskih govora. Jedan je dio frazema izrazom, osnovnom slikom i značenjem svojstven samo krčkom govornom arealu. To su primjerice frazemi: *Božić na Božić* ('u posljednji trenutak'), *Jure s pušku*, *hodit s pojidenin u malin*, *len kako dolnje žrno*, *poslat uši po selu*, *gjedat kao sv*. *Onton u praščići*, *kuliko se z Učke vidi*, *stavit obe noge u jenu škornju* i sl.²⁴ Veliki se broj frazema koji se realizira u krčkoj čakavštini potvrđuje i na širem čakavskom području: *imit šoldi kako žaba dlak*, *za krepat*, *ni frigan ni kuhan*, *bit kako preslica*, *pisat kako maška*, *bižat kot vrag od tamjana* i sl. Jednako je tako velik broj frazema, uz očekivane razlike u izrazu uvjetovane fonološkom i morfološkom strukturom

24 Pretpostavka o samosvojnosti ovih frazema temelji se na činjenici što u dostupnim izvorima nisu potvrđeni u drugim čakavskim govorima. Dodatna istraživanja na terenu mogu ovu pretpostavku opovrgnuti.

govornoga tipa, po svojoj osnovnoj slici i značenju poznat u drugim narječjima hrvatskoga jezika i u standardnome jeziku: *od petnih žil, poč s truhon za kruhon, utopit nikoga u žmuj/žlicu vode, živit kako pas i maška, znat kako/koti Očenaš* itd. Od općehrvatskih frazema u krčkoj se čakavštini ostvaruje vrlo malo fonološki i morfološki neprilagodenih frazema kršćanske motivacije koji su u narodni govor ušli posredstvom književnoga jezika u bogoslužju: *nevjerni Toma, dolina suza, zlatno tele* itd.

Krčka čakavska frazeologija osim općehrvatske jezične podudarnosti odražava i međujezične utjecaje i sličnosti s jezicima svoga okruženja. U prošlosti je velik broj romanizama infiltriran u naše govore. Frazeologija najizravnije svjedoči o tom utjecaju. Ona je manjim dijelom izravno posuđena, a većim su dijelom posuđeni pojedini leksemi koji su uz domaće lekseme, sukladno hrvatskom gramatičkom ustroju, ugrađeni u frazeme koji su nastali na čakavskome tlu. Brojčano malu skupinu čine frazemi sastavljeni uglavnom od posuđenih leksema: *šćeto–neto*²⁵, *senca škerci, falsa munida*²⁶. Drugu skupinu čine frazemi s prilagodenom posuđenicom koja se često javlja kao leksička inačica čakavskoj sastavnici: *ćapat/dobit krila, pasat/hodit lišo*,²⁷ *gjedat fišo*²⁸. U treću skupinu ulaze frazemi s posuđenicom koja ne funkcionira izvan frazeološke sveze, tj. na razini pojedinačnih leksema: *Ki je u delet, ta je i u šušpet*,²⁹ *držat šedutu* itd. Posuđeni romanizmi kao samostalni leksemi nestaju iz aktivne upotrebe, a zadržani su u frazemu kao stabilnoj jezičnoj jedinici, čak i onda kada su kao leksemi postali nerazumljivi.

Neki čakavski frazemi ulaze u širu međujezičnu konvergenciju. To je vidljivo iz strukturne i semantičke podudarnosti s likovima u hrvatskome (standardnom) jeziku, talijanskom i njemačkom jeziku: *ne imit dlaku na jeziku (nemati dlaku na jeziku, tal. non aver peli sulla lingua), iskat dlaku va jaju (tražiti dlaku u jajetu, tal. cercare il pelo nell'uovo), bit na vrh jezika (biti na vrhu jezika, tal. esser sulla punta della lingua), potezat za nos (vući za jezik, tal. menare per il naso), bit kost i koža (biti kost i koža, tal. esser pelle e ossa); past kamik od srca (pasti kamen sa srca, njem. j–n fiel ein Stein vom Herzen), zamastit na žuj (zagaziti nekome na žulj, njem. j–m auf die Hühnerauge treten), protegnut se polak pokrivala (njem. sich nach der Decke strecken); kupit mačku va vrići (kupiti mačku u vreći, tal. coprare la gatta nel sacco, njem. die Katze im Sack kaufen), ćapivat vodu u rešeto (grabiti vodu u rešeto, tal. gettare l'acqua nel voglio, njem. mit einem Sieb Wasser schöpfen), delat račun bez oštara (praviti račun bez krčmara, tal. fare i conti senza l'oste, njem. die Rechnung ohne Wirt machen) itd.*

25 Usp. Rosamani: *Se pol dirlo s'ćeto e neto.*

26 Usp. Palazzi: *moneta falsa.*

27 Usp. Rosamani: *passarla lissa*; Palazzi: *passarla liscia.*

28 Usp. Palazzi: *guardare fisso.*

29 Usp. Palazzi: *Chi è in difetto è in sospetto.*

Zaključak

Prikazani frazemi imaju s gledišta njihova izraza alijetetne, alteritetne i arealne značajke.³⁰ Alijetetne ih značajke svrstavaju prema fonološkim i morfološkim obilježjima u čakavski sustav hrvatskoga jezika; alteritetne ih značajke povezuju s nečakavskim, štokavskim i kajkavskim sustavom. Arealne značajke otkrivaju pripadnost frazema jednom od čakavskih tipova krčkih govora.

S obzirom na semantičku stranu dio se prikazanih frazema ističe specifičnošću i izvornošću koja proizlazi iz posebnosti sredine u kojoj su nastali. Ti frazemi sažeto izražavaju dugim životnim iskustvom stečeno i potvrđeno opažanje, mišljenje ili sud o nekoj životnoj zbilji. Jedan je dio frazema u cjelini ili samo u pojedinim sastavnicama preuzet iz romanskoga kulturnoga i jezičnoga kruga s kojim je čakavština bila u višestoljetnom dodiru. Veći je dio frazema osnovnom slikom i značenjem podudaran s frazemima koji se rabe u hrvatskome jeziku općenito, bilo da je riječ o izvorno hrvatskim frazemima ili mogućim prevedenicama iz jezika s kojima je hrvatski jezik bio u dodiru.

Literatura

- Bogović, S. *Frazeologija grobničkih govora*, Grobnički zbornik, Rijeka, 1996., str. 341–362.
- Fink, Ž. *O jednom tipu frazeoloških varijanti (na primjeru materijala hrvatskih ili srpskih i ruskih frazeologizama)*, Rječnik i društvo, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa o leksikografiji i leksikologiji, Zagreb, 1993., str. 65–70.
- Fink, Ž. *Tipovi adjektivnih frazeologizama (na materijalu ruskog i hrvatskog jezika)*, Filologija, 20–21, Zagreb, 1992/93., str. 91–102.
- Jernej, J. *O klasifikaciji frazema*, Filologija, 20–21, Zagreb, 1992–93., str. 191–198.
- Kolenić, Lj. *Pogled u frazeologiju Kanižlićeve »Rožalije«*, Filologija, 20–21, Zagreb, 1992/93., str. 215–220.
- Kolenić, Lj. *Pogled u frazeologiju Reljkovićeve Satira*, Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1991., str. 151–164.
- Maresić, J. *Iz frazeologije govora Podravske Sesveta*, Fluminensia, 1–2, Rijeka, 1994., str. 95–98.
- Matešić, J. *Frazeologija u djelu Frana Kurelca*, Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa Riječki filološki dani (održanoga od 1. do 3. prosinca 1994), Rijeka 1996., str. 173–180.
- Matešić, J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Matešić, J. *Hrvatsko–njemački frazeološki rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb — Verlag Otto Sagner, München, 1989.
- Matešić, J. *O poredbenim frazemima*, Filologija, 8, Zagreb, 1978., str. 211–217.
- Menac, A. — Moguš, M. *Frazeologija Gundulićeve »Osmana«*, Forum, 7–8, Zagreb, 1989., str. 192–201.
- Menac, A. *Frazeologija Hektorovićeve »Ribanja i ribarskog prigovaranja«*, Senjski zbornik, 18, Senj, 1991., str. 101–107.
- Menac, A. *Frazeologija Mažuranićeve »Smrti Smail-age Čengića«*, Forum, 1–2, Zagreb, 1992., str. 261–269.
- Menac, A. *Iz problematike frazeološke sinonimije u ruskom i hrvatskom književnom jeziku*, Filologija, 9, Zagreb, 1979., str. 185–91.

30 O pojmu alijeteta i alteriteta u dijalektologiji vidi M. Moguš (1977: 20).

- Menac, A. *Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije*, Filologija, 8, Zagreb, 1978., str. 219–225.
- Menac, A. *O strukturi frazeologizma*, Strani jezici, 1, Zagreb, 1970, str. 1–4.
- Menac, A. *Svoje i posuđeno u frazeologiji*, Strani jezici, 1, Zagreb, 1970., str. 9–18.
- Menac, A. — Menac-Mihalić M., *Frazeologija suvremenih bračkih čakavskih pjesnika*, Zbornik radova Riječki filološki dani II, Rijeka, 1998., str. 303–312.
- Moguš, M. *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1977., str. 99–104.
- Moguš, M. *O Marulićevoj frazeologiji u »Juditi«*, Wiener Slavistisches Jahrbuch, 157, Wien, 1992., 157–161.
- Palazzi, F. *Novissimo dizionario della lingua italiana*, Ceschina, Milano, 1940.
- Rosamani, E. *Vocabolario Giuliano*, Bologna, 1958.
- Sujoldžić, A. i dr. *Govori otoka Krka, — Uvod u antropološka istraživanja*, Filologija, 20–21, Zagreb, 1992–1993., str. 431–449.
- Tafra, B. *Razgraničenje homonimije i polisemije*, Filologija, 14, JAZU, Zagreb, 1986, str. 381–393.
- Turk, M. *Današnji krčki govori*, u: Karl H. Meyer, *Čakavština otoka Krka*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1996., str. 109–126.
- Turk, M. *Naznake o podrijetlu frazema*, Fluminensia, 1–2, Rijeka, 1994., str. 37–47.
- Vučetić, Z. *O pridjevskim i priloškim frazemima*, Filologija, 20–21, Zagreb, 1992/93., str. 539–550.
- Zečević, V. i Vajs N. *Frazeologija u Rječniku hrvatskoga kajkavskog književnog jezika*, Filologija, 22–23, Zagreb, 1994., str. 175–183.

Ein Beitrag zur Erforschung der čakavischen Phraseologie (ausgehend von den Mundarten der Insel Krk)

In diesem Beitrag werden die Phraseme aus den čakavischen Mundarten der Insel Krk hinsichtlich ihrer Struktur und Ausdrucksvarianten analysiert, die durch phonologische, morphologische, syntaktische und lexikale Charakteristiken der verschiedenen örtlichen Mundarten bedingt sind. Es wird auf phraseologische Polysemie, Homonymie, Synonymie und Antonymie hingewiesen. Hinsichtlich des Ausdrucks und des Inhalts kann man eigentümliche Phraseme feststellen, sowie Phraseme, die eine raumweitreichende Sprachübereinstimmung beweisen.